

Володимир Трофимович

ЗБРОЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ І ПОВСТАНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ЛЮБОМЛЬЩИНІ. 1944-1952 РР.

У статті простежено збройне протистояння радянського режиму і повстанського підпілля на Любомльщині у післявоєнний період. Розкрито форми і методи боротьби, які застосовували протилежні сторони. Названі керівники та активні учасники місцевого підпілля. Дана оцінка багаторічному кривавому конфлікту.

Ключові слова: диверсії, колективізація, Любомльщина, МДБ, НКВС, НКДБ, ОУН, повстанське підпілля, радянізація, теракти, УПА.

В статье прослежено вооруженное противостояние советского режима и повстанческого подполья на Любомльщине в послевоенный период. Раскрыты формы и методы борьбы, используемые противоположными сторонами. Названы руководители и активные участники подполья. Дана оценка многолетнему кровавому конфликту.

Ключевые слова: диверсии, коллективизация, Любомльщина, МГБ, НКВД, НКГБ, ОУН, повстанческое подполье, советизация, теракты, УПА.

The article analyses the armed confrontation between the soviet regime and the insurrectional clandestine activity in Liuboml region during the postwar period. The forms and methods of struggle used by the opposing sides are presented. The leaders and active participants of the local insurrectional clandestine activity are named. The bloody conflict of many years is appraised.

Keywords: diversion, collectivization, Liuboml region, MDB, NKVS, NKDB, OUN, insurrectional clandestine activity, sovietization, acts of terror, UPA.

Історія багаторічного збройного конфлікту в західних областях УРСР продовжує привертати пильну увагу дослідників, породжує палкі наукові дискусії. Зусиллями заангажованих громадсько-політичних об'єднань вона втягується у вир запеклих політичних баталій, в ході яких відстоюються старі і народжуються нові пропагандист-

ські міфи, викликає загострене сприйняття проблеми минулого ОУН і УПА.

Вагомий внесок в об'єктивне вивчення «війни після війни» на західних теренах України здійснили Я. Антонюк, Г. Биструхін, Д. Веденєєв, О. Гогун, А. Кентій, Ю. Киричук, О. Лисенко, С. Макарчук, Г. Мотика, М. Нагірняк, О. Остап'юк, Т. Ремарчук, А. Русначенко, В. Сергійчук, Ю. Шаповал та інші автори. Водночас дослідження даної проблеми в межах окремих районів західних областей практично відсутні.

Спираючись насамперед на архівні, а також опубліковані документи і матеріали, автор робить спробу простежити післявоєнне протистояння радянського режиму і повстанського підпілля на землях, що, згідно територіального поділу ОУН, входили до Любомльського надрайону на Волині.

Після звільнення України від німецьких окупантів на її західних теренах спалахнуло запекле протистояння повстансько-підпільного руху та радянської влади, що супроводжувалося обопільним насильством, кривавими ексцесами, численними жертвами і стражданнями, основною причиною яких була репресивна політика сталінського режиму.

На початок жовтня 1944 р. лише в західних областях України дислокувалося 26304 бійці внутрішніх військ НКВС, що були зведені у 14 бригад та одну дивізію, на літо 1945 р. – уже 34865 тис. осіб [19, с. 482,498], а станом на початок січня 1947 р. тут було зосереджено 15 полків внутрішніх та один полк прикордонних військ і 7 прикордонних загонів загальною чисельністю 86 тис. бійців і офіцерів. Із східних областей України туди були скеровані 605 оперативних працівників і 44 керівні співробітники МВС СРСР. [35, с. 380]. У 1945 р. органи НКВС ліквідували в західних областях 890 озброєних груп, при тому вбили 44 тис. і заарештували понад 17 тис. учасників антирадянського руху. [33, с. 4]. Як впливає з розсекреченої нині постанови президії ЦК КППС про політичний і господарський стан західних областей УРСР від 26 травня 1953 р., з 1944 по 1952 рр. в західних областях України було піддано різним видам репресій майже 500 тис. осіб, у тому числі заарештовано понад 134 тис., убито понад 153 тис., вислано навечно за межі республіки понад 203 тис. осіб. «Про очевидну невдоволеність здійснюваних заходів боротьби з буржуазно-націоналістичним підпіллям, – вказувалося тут, – говорить той факт, що майже 8000 осіб з молоді, яка підлягала набору в ремісничі училища і школи ФЗН, перейшло на нелегальне становище» [29, с. 47].

Своєю чергою, за 1945-1953рр. на західних теренах повстанці здій-

снили 14424 диверсійно-терористичні акти. За 10 років (1945-1955 рр.) ними було вбито 17 тис. радянських громадян. Лише протягом 1948-1955 рр. загинули 359 голів сільських рад, 231 голова колгоспу, 436 працівників райкомів КП(б)У, службовців районних організацій та активістів, а також 50 священників. Усього члени ОУН і бійці УПА знищили від 30 до 40 тис. осіб. [33, с. 6]. «Не було тоді в людей жодного милосердя, не було найменшої іскри сумління, бо з людей стали звірі, – згадував учасник повстанського руху на Волині 1940-х рр. М. Подворняк. – Здавалося, диявол зо своєю темною силою вийшов з безодні і опанував людьми» [41, с. 175].

На думку Д. Веденєєва і О. Лисенка, події в Західній Україні – це складне переплетення національно-визвольних змагань із громадянською війною, ускладнене протиборством великих держав у роки війни, а після неї – блоковим протистоянням у світі. Глибинною причиною цієї «неоголошеної» війни було небажання правлячих кіл СРСР давати реальний суверенітет суб'єктам федерації та ініційований тоталітарним режимом форсований характер змін суспільно-економічного та духовно-культурного устрою специфічного західного регіону України, що протікали у супроводі репресивних заходів.

Особливе місце у цьому протистоянні, а також у розвитку українського національно-визвольного руху на Волині займала Любомльщина. На цій прикордонній території, за відсутності великих міст, знаходилися значні лісові масиви, що сприяло активній діяльності повстанських загонів. Вона була однією з останніх на Волині визволена від німецької окупації. Зокрема, 19 липня 1944 р. було звільнено м. Любомль, а через три дні – смт. Головно [22, с. 26]. Після цього тут розпочалося відновлення та утвердження радянської влади. Супроводжувалося воно запеклою і кровопролитною боротьбою з підпіллям ОУН і УПА. Для його ліквідації створювалися райвідділи НКДБ і НКВС, які в той час носили яскраво виражений характер карального органу радянської влади. Зокрема, станом на 10 жовтня 1944 р. в Любомльському РВ НКДБ працювало 9 співробітників, а в РВ НКВС – 50. З них лише один був місцевим [23, арк. 45]. Крім направлених зі східних регіонів військовиків, держчиновників і спеціалістів, опорою більшовицького режиму стало місцеве комуністичне підпілля, що пережило німецьку окупацію, а також те, яке поверталось з евакуації на рідні землі.

Для залякування підпільників і членів їх сімей радянська влада неодноразово влаштовувала на площах великих сіл та райцентру показові страти захоплених повстанців. Зокрема, у лютому 1945 р. на

центральному майдані Головна було повішено жителя с. Кучани, керівника Служби безпеки (СБ) куреня «Лисого» – Володимира Головачука («Шковороду») [24]. У квітні на центральній площі Любомля подібним способом позбавили життя арештованого істрибками оунівця Максима Козачука з с.Машів [25].

З іншого боку, не менш ефективним заходом дезорганізації підпілля виявилися заклики до виходу з повинною. Наприклад, капітан Червоної армії, житель Любомля, повернувшись з війни, загітував свого брата Олександра Стацюка, який перебував в УПА, здатися органам НКВС і долучитися до антиповстанської боротьби [47]. Здавалися навіть керівні кадри підпілля. Так, 18 липня 1945 р. вийшов з повинною Любомльський надрайонний провідник ОУН Іван Реванюк («Гордий», «Вірний»), який згодом активно виступав на мітингах з осудом її дій і закликав вчорашніх побратимів вийти з повинною [20, арк. 223; 48].

Протягом 1944-1945 рр. на території Любомльщини ще продовжували функціонувати великі відділи УПА. Головними з них були сотні «Дорошенка» і «Чумака», які входили до складу куреня «Лисого» (він же «Крук», «Степан Павлюк») – Івана Климчака, який загинув 23 серпня 1944 р. в урочищі «Олочно» поблизу с.Плоске Шацького р-ну [31, с. 127]. Під псевдом «Дорошенко» діяв сотенний Микола Григорович Бохін, який з 1944 р. очолив районну боївку ОУН [39]. Головною базою стало його рідне село Машів Любомльського р-ну. Учасниками боївки були його брат Петро, а також односельчани Олексій Базилевський, Петро Хоменчук, Лукаш і Марія Узіюки [15, арк. 49]. Під псевдом «Чумак» з жовтня 1943 р. до своєї загибелі у 1945 р. на території Шацького, Любомльського і Головнянського р-нів діяв Микола Данилович Яценюк, уродженець с.Запілья Любомльського р-ну [23, арк. 52]. Чотовим у сотні «Чумака», а згодом Головнянським районним провідником ОУН був «Гарбузенко» – Скланчук Василь Петрович, уродженець с.Полапи Любомльського р-ну [1, арк. 31]. До речі, «Чумак» розповів підпільнику І. Ляшенку наступне: коли фронт проходив територією Волинської області, то німецьке командування запропонувало йому отримати зброю, боєприпаси і взяти участь у спільних боях проти Червоної армії. Приблизно в двадцятих числах червня 1944 р. поблизу Крущеницьких хуторів Головнянського р-ну до керівника сотні «Оріха» приїздив німецький капітан. «Які між ними проходили розмови, мені не відомо, але на слідуючий день цей капітан привіз дві вантажівки боєприпасів та зброї – мінометів, кулеметів, автоматів та іншої зброї, яку було передано сотні «Оріха» [20, арк. 30]. Тоді ж у Головно були розповсюджені листівки з наказом головнокомандувача

УПА наступного змісту: «Хто піде в ряди Червоної армії, його сім'я буде покарана смертю. Голова і секретар сільради за вручення повісток будуть розстріляні» [20, арк. 80].

Крім того, на території Любомльського р-ну до кінця 1944 р. перебував диверсійний відділ УПА «Байди» – Хавкуна Петра Герасимовича, уродженця с.Запілля. [37, с. 235], а в селах Мишанець і Бик – відділ УПА «Верби» [11, арк. 34]. Межував з ним відділ сотенного «Нерозлучного» – Онуфрія Штандера, уродженця с.Вільчиці Шацького р-ну [21]. Існували й інші дрібні повстанські відділи.

Поповнення підпілля відбувалося переважно за рахунок добровольців. Хоча інколи мобілізація проходила під певним тиском, а то і з допомогою відвертих погроз. Уродженець с.Гупали Любомльського р-ну Дмитро Цип'яшук («Зелений») на допиті в Головнянському РВ НКВС свідчив, що в червні 1944 р. С.Богдан («Биков») разом з іншими бойовиками прийшов до його будинку і побив за те, що він погодився провести лісом радянських прикордонників, а після того, погрожуючи, забрав до себе в боївку [9, арк. 61]. В іншому випадку підпільник Василь Глушук зізнався: «Про банду Солов'я я в органи радянської влади не заявляв, тому що бандити ОУН ще перед приходом радянських військ у 1944 р. по-звірськи вбили мого батька Глущука Харитона Івановича. Такою ж розправою вони погрожували мені, якщо я заявлю в органи» [16, арк. 41].

У перші післявоєнні роки діяльність ОУН і УПА спрямовувалася на протидію утвердженню більшовицького режиму. Наприклад, наприкінці 1944р. боївка СБ С.Богдана («Бикова») вбила голову сільради с.Куснище-І Степана Васцова, а саму сільраду спалила [1, арк. 33]. Прихильників відновленої влади серед місцевого населення підпілля намагалося залякати. 16 вересня 1944 р. п'ять озброєних автоматами бойовиків на чолі з Максимом Козачуком зайшли до будинку радянської активістки Тетяни Кравчук у с.Машів. Забравши продукти, одяг і взуття, наказали передати голові сільради записку, щоб той негайно повернув сім'ю Козачука із заслання [23, арк. 52].

Нерідко відбувалися показово жорстокі страти із залишенням записок на тілах убитих, спотворенням трупів, спаленнями будинків. Так, у ніч на 13 вересня 1944 р. в с.Лесняках Любомльського р-ну боєвик Григорій Красовський убив члена групи охорони громадського порядку Михайла Шимчука та важко поранив його дружину Ганну, яка на другий день померла в райлікарні. Біля вбитого істрибка лежала записка: «Так буде всім вислужникам НКВД» [23, арк. 51-52]. Даючи оцінку таким діям, М.Подворняк згадував: «Найбільше

запам'яталася нам бандерівська СБ (Служба безпеки). Цих двох літер наші люди боялися не менше, як НКВД чи Гестапо, бо хто попав до їхніх рук, живим уже не виходив. Свою жорстокість вони пояснювали тим, що тепер війна, революція, яка вимагає жорстокої руки, твердої влади. Але це не було оправданням, бо садисти є садистами в часі війни і в часі спокою» [41, с.182]. Радикальними діями підпілля ОУН і УПА намагалося помститися за не менш жорстоку репресивно-каральну діяльність радянської влади. Трагізм полягав у тому, що місцеве населення, залякане обома протиборчими сторонами, опинилося заручником ситуації і нерідко ставало «розмінною монетою» у їх нещадній боротьбі. Тому в його середовищі спостерігалось насторожене, обережне ставлення до обох сторін протистояння. В повідомленні Любомльського райвідділу НКДБ за 10 жовтня 1944 р. на адресу обласного керівництва зазначалося: «Селяни відкрито не виступають проти бандерівців, не дивлячись на те, що серед населення проведена велика роз'яснювальна робота» [23, арк. 51].

Про те, що в західноукраїнських землях збройне підпілля мало підтримку місцевих жителів, згадував і Г. Санніков, котрий чверть століття пропрацював в органах безпеки, брав участь у ліквідації на цих теренах повстанського руху. «В очах місцевого населення оунівці були героями, борцями за рідну Україну, за її незалежність, – визнавав він. – Про те, що це була не просто матеріальна допомога УПА з боку місцевого населення, але й висока моральна підтримка, свідчить величезна кількість фактів» [43, с. 504-505]. Він же констатував: «Ми виграли цю війну в Західній Україні, але не перемогли» [43, с. 505].

Відомо, що перша бригада УПА Військової округи «Тури» діяла на території Любомльського, Шацького, Головиняньського районів, а друга охоплювала Заболоттівський, Старовижівський і частково Ковельський райони Волинської області. Захоплений оперативно-військовою групою НКВС 21 січня 1945 р. командир з'єднання УПА «Завихвост» Юрій Стельмашук («Рудий») свідчив: «Перша бригада чисельністю 200 чоловік дислокується в Шацьких лісах Заболоттівського і Шацького районів. На озброєнні вона має: ручних кулеметів – 20, автоматів – 45, гвинтівок – 150, мінометів 5 мм – 1» [20, арк. 15].

Як впливає з матеріалів органів держбезпеки, Ю. Стельмашук на нараді з сотенними і чотовими куреня «Лисого», що відбулася в кінці серпня 1944р., поставив завдання посилити диверсійну і терористичну діяльність, підривати мости на дорогах, вбивати партійних працівників, радянських активістів і співробітників НКВС. ««Рудий» дав наказ розбити сотні на дрібні групи, до роїв включно, з правом

самостійних дій. З цією ж метою на тій самій нараді були розділені і закріплені за сотнями райони їх дій. В свою чергу, кожен сотенний свій район дій повинен був закріпити за чотою, а чотові за роями. «Рудий» вимагав від усіх посилити вербування нових учасників в УПА, включно до примусової мобілізації, не допустити, щоб молодь пішла в Червону армію» [20, арк. 25-26].

Унаслідок значних втрат та зміни тактики підпілля великі відділи УПА на Любомльщині, починаючи з кінця 1945 р., зникають, поступаючись нелегальній оунівській мережі.

За територіальним поділом ОУН її Любомльський, Головнянський, Заболоттівський і Шацький районні проводи входили до складу окремого Любомльського надрайону. Протягом червня-серпня 1946 р. його очолював Іван Дмитрович Кисіль («Ігор», «Орест») [31, с. 589]. З 1948 р. по жовтень 1950 р. – Сергій Кіндратович Богдан («Бик», «Биков», «Чорний», «Євген»), уродженець с.Куснище-1 Любомльського р-ну [10, арк. 123-129]. До 21 липня 1944 р. господарчою референтурою керував Трохим Маркович Хвиц («Сирота»), житель с.Городно того ж р-ну, а референтом СБ до осені 1945 р. був Анатолій Степанович Андросюк («Рузвельт», «Сич», «Толік») [7, арк. 17].

З 1944 по 1948 рр. Любомльський райпровід ОУН очолював Микола Лукашович Полезнюк («Панок», «Гриць»), уродженець с.Штунь, а після нього до 1951 р. – Іван Тимофійович Васейко («Хижак»), житель с.Підгородне [49]. Референтом юнацтва був Петро Петрович Сашок («Петренко»), 1924 року народження, житель Любомля [37, с. 235]. В 1946-1948 рр. боївкою райпроводу керував Іван Сергійович Собуцький («Субота»), мешканець с.Запілля [49]. З березня 1943 по січень 1946 р.р. комендантом боївки СБ був Іван Фатійович Омелянюк («Крук»), родом з с.Куснище [50, арк. 91].

З 1946 по 1951 рр. керівництво Головнянським райпроводом здійснював Пилип Петрович Чихура («Андрій», «Семенко», «Старий»), мешканець с.Запілля Любомльського р-ну. Референтом СБ у 1946-1948рр. був С.Богдан («Биков»), а її комендантом – Микола Іванович Захарчук («Медвідь»), який народився в с.Кізя [42].

З 1944 р. до 7 червня 1945 р. на чолі Заболоттівського райпроводу стояв Н.Соловей [40, с. 36]. Після нього протягом року дану посаду займав Іван Миколайович Покровський («Донський», «Ройтер»), житель с.Штунь Любомльського р-ну [54]. В 1946-1949 рр. його наступником був Лукаш Іванович Потапейко («Луй»). Йому підпорядковувалася боївка «Гала» [44, с. 622].

Протягом 1944-1950 рр. Шацьким райпроводом керував Іван

Якимович Гладун («Соловей», «Бадемир», «Білий»), уродженець с.Пульмо Шацького р-ну. Його заступником і референтом СБ в 1945-1949 рр. був Прокоп Сергійович Штандер («Гудзик», «Чорний»), житель с.Вільниці Шацького р-ну. Обов'язки референта «юнацтва» до листопада 1944 р. виконував Федір Климович Козак («Стецько») [3, арк. 276]. До кінця 1944 р. «Жіночу ланку» очолювала Наталія Федорівна Хасевич, жителька с.Гуща Любомльського р-ну [26].

Радянські спецслужби зафіксували також спроби розбудови підпілля ОУН(м). У серпні 1947 р. при переході держкордону на території Любомльського р-ну був затриманий емісар її Закордонного центру Костянтин Васильович Копиловський («Котьо»). До його завдань входило: налагодження постачання підпілля радіоапаратури, друкарні, зброї; джерел отримання документів для легалізації; ведення перемовин з духовенством для створення мельниківських осередків, встановлення зв'язку з обласним провідником ОУН(м) [53].

Починаючи з 1945 р., головна увага підпілля, особливо боївок СБ, зосередилася на боротьбі з таємними співробітниками НКВС – сексотами. Згідно «Звіту роботи СБ на території ГО «Москва» за період з 1-го січня по 1 жовтня 1945 р.», на території Любомльського надрайону було ліквідовано 49 радянських агентів (37 зовнішніх та 12 внутрішніх) [31, с. 305] Інколи їх страчували цілими сім'ями. Зокрема, 10 вересня 1946 р. в с.Куснище боївкою СБ С.Богдана («Бикова») було вбито таємного співробітника Голобського РВ МДБ Ф.Г. Костюка і його дружину [50, арк. 65]. Нерідко підпільники діяли під виглядом червоноармійців, прикордонників або міліціонерів. Так, 5 серпня 1946 р. шестеро учасників боївки СБ І.Омелянюка («Крука») в формі червоноармійців зупинили в Підгороднянському лісі автомашину 80-ї стрілецької дивізії, яка прямувала з Любomla в Ковель, сіли в неї і наказали водію їхати в с.Підгородно [46]. Під'їхавши до приміщення сільради, вони вбили міліціонера П.А. Алексюка та фінагента А.А. Квасюка, які там знаходилися, і забрали зброю винищувального батальйону : ручний кулемет, 2 автомати і 21 гвинтівку. Цікаво, що присутні істрибки не вчинили жодного супротиву [50, арк. 5]. Інколи під час диверсійно-терористичних операцій підпілля траплялися випадкові жертви серед місцевого населення. Наприклад, у ніч на 29 серпня 1946 р. в с.Полапи член боївки «Бикова» через вікно чергою з автомата поранив господаря будинку Федора Мучака, а оперуповноважений Головнянського РВ МДБ Паньков, який ночував у нього, залишився неушкодженим [51, арк. 60].

Протягом 1946 р. радянські силові органи намагалися заблокувати

діяльність боївок ОУН і УПА на Любомльщині. Зокрема, восени для їх ліквідації за нею було закріплено 90-й прикордонний загін НКВС [51, арк. 66].

Незважаючи на усі заходи підпілля, радянська влада тут утверджувалася. Починаючи з 1947 р., вона розпочала так звану «суцільну колективізацію», що супроводжувалася шаленим тиском на населення, залякуванням, репресіями, депортаціями. Наприклад, 11 липня того ж року сільрада с.Бірки в присутності секретаря райкому КП(б) У Є.В.Молочаєвої склала списки «куркульських господарств», за які проголосували 26 місцевих активістів. Наступного дня аналогічні списки на 104 особи за підписом голови райвиконкому М.І. Фоміна та секретаря райкому В.П. Запорожченка були затверджені в районному масштабі. Після цього усіх вказаних «куркулів» депортували до Сибіру, а їхнє майно перейшло щойно утвореним колгоспам [32]. Повстанці намагалися попереджувати населення про виселення, рятувати від розграбування майно депортованих. Наприклад, восени 1947 р. Варвара Разумець з с.Пульмо придбала за невелику суму будинок виселеної сім'ї свого кума – райпровідника І. Гладуна («Солов'я») [8, арк. 85].

Станом на 26 червня 1948 р. на території Любомльського р-ну було зареєстровано 19 колгоспів [32]. Зокрема, у цьому ж році 230 господарств м.Любомля утворили колгосп ім.Белінського [38, с. 80]. Чимало колгоспників за завданням підпілля продовжувало саботувати роботу у вже існуючих колективних господарствах. Наприклад, з доносу на двоюрідного брата райпровідника «Солов'я», жителя с.Пульмо Шацького р-ну Петра Галуха дізнаємося наступне: «Весною 1948 р. в нашому селі був організований колгосп. Галух П.О. спочатку не вступав до нього, а коли люди почали йому говорити, що він працює на бандитів, вступив, але був завжди невдоволеним, працювати як слід не бажав і роботу виконував під тиском. Літом 1948р. на сінокосі заявив: «Який з Кравчука голова колгоспу, коли він своє господарство не може вести, все життя бідняком жив, уморить нас всіх голодом» [4, арк. 172-173]. До речі, у листі про реабілітацію за 9 вересня 1966р. П. Галух писав : «... У зв'язку з тим, що я викрив у розкраданні жита голову колгоспу Кравчука Є.Г., він доніс на мене, нібито я вночі переховую бандерівців і поставив свідками своїх спільників...» [4, арк. 112].

Щоб остаточно ліквідувати матеріальну базу підпілля, через кілька років вже існуючі колгоспи надавали активну допомогу в переселенні хуторян в села [45]. Виселялися навіть окремі села. Зокрема, в Херсонську обл. було відправлено 300 мешканців с.Яворник Лю-

бомльського р-ну за те, що вони активно підтримували оунівців [36].

Для боротьби з підпіллям радянські спецслужби активно використовували агентурну мережу. Яскравим прикладом цього є історія Матвія Денисовича Веремчука, уродженця с.Куснище-І. У 1944р. він був мобілізований у Червону армію. Прибувши у відпуск, дезертирував і певний час переховувався вдома, звідки його забрали до боївки «Бикова». Тоді органи НКВС заарештували його дружину і агентурним шляхом передали записку з пропозицією вийти з повинною. 29 липня 1947 р. Веремчук під надуманим приводом полікуватися вдома зустрівся з оперпрацівником і після дачі відвертих свідчень був завербований в якості агента (агентурне псевдо «Корнійчук»). Перед ним було поставлено завдання ліквідувати «Бикова» та інших «бандитів», за виконання якого органи безпеки обіцяли звільнити з-під варти дружину і не притягати його самого до кримінальної відповідальності. [20, арк. 95; 51, арк. 27]. Повернувшись у підпілля на початку 1948 р. і скориставшись слушною нагодою, він зарубав сокирою в лісі коменданта СБ Івана Собуцького («Суботу») і розстріляв з автомата чотового Петра Лукашука. Видав також близько 30-ти підпільників. Після цього, згідно домовленості, разом з дружиною та сином виїхав в смт. Октябрське Миколаївської обл. [5, арк. 34; 20, арк. 96].

Агентуру, яка не виконувала своїх завдань, радянські органи карали як злочинців. Житель с.Будники Головнянського р-ну лісник Андрій Тимофійович Боровик у вересні 1944 р. «на добровільних засадах» був залучений до таємної співпраці (агентурне псевдо «Темчук») з 98-м прикордонним загonom військ МВС Українського військового округу. Проте, оскільки він не надав жодних важливих відомостей про діяльність повстанців у своєму лісництві, його заарештували і звинуватили в активному пособництві ОУН та УПА. Незважаючи на те, що доказів вини А. Боровика було недостатньо, 28 січня 1949 р. його засудили до 10 років позбавлення волі [12, арк. 58].

Частину радянських агентів підпілля вдавалося виявляти і перевербовувати. «У травні 1945 р. до мене додому прийшов О.Штандер («Нерозлучний»), почав звинувачувати в сексотстві і погрожував розстрілом, – свідчив таємний співробітник НКДБ (з 7 січня 1945 р.) Федір Головей. Я зізнався, що дійсно є сексотом і підписав в НКДБ письмове зобов'язання допомагати в боротьбі з бандитами УПА» [13, арк. 12].

Агентів, які добровільно не зізналися у роботі на радянські спецслужби, СБ ОУН знищувала. Зокрема, в 1944 р. повстанець Іван Кушнір з с.Полапи Любомльського р-ну був арештований Головнянським РВ НКВС, завербований і відправлений в боївку «Ігоря» під оператив-

ним псевдом «Сорока» для вербування інших агентів. Під час чистки 1945 р. він був виявлений Ковельським окружним референтом СБ М.Гаврилюком («Федосем») і після допиту розстріляний [2, арк. 38].

Спецслужби СРСР активно використовували агентурно-бойові групи (АБГ). В інформаційному повідомленні оунівців «Вістки з терену. Ковельська округа» за літо 1945 р. повідомлялося : «В місяці серпні 1945 р. в Любомльському районі енкаведисти ходили якийсь час під маркою повстанців по лісі та хуторах, збирали харчі й носили засмалене відро. Перед людьми нарікали на себе за те, що не пішли з повинною до органів советської влади до 20 липня, бо, мовляв, їх стільки й осталося й тепер прийдеться загинути» [44, с. 568].

Одну з таких АБГ очолював Іван Лукашевич Данилевич («Кіт»). 8 травня 1946 р. він вийшов з повинною та був включений до складу АБГ 2-Н УМДБ Волинської обл., якою керував колишній сотенний УПА «Богдан». Оперативне керівництво цією групою до вересня 1946 р. здійснював оперуповноважений МДБ лейтенант М. Кузнецов, а після нього – лейтенант П. Пилясов. Її учасників переодягнули в форму підпільників, спорядили портативною радіостанцією. Головними завданням АБГ була перевірка через допити під виглядом СБ радянської агентури, а також пособників оунівців. Після виходу з неї «Кіт» певний час мешкав в Ковелі [28]. Зважаючи на постійні скарги населення і пропагандистську доцільність «таврування українського буржуазного націоналізму», 9 грудня 1963 р. Іван Данилевич знову був арештований УКДБ і після публічного суду, згідно вироку, розстріляний.

На завершальному етапі діяльності підпілля головні його зусилля спрямовувалися на здобуття добре законспірованої агентури, яка повинна була пронизувати усе радянське суспільство. Зокрема, начальник Шацької районної кінофікації Афанасій Копитко і кіномеханік Іван Терета за завданням райпровідника «Солов'я» протягом 1948 р. створили підпільну мережу в селах Ростань, Піща та Острів'я [3, арк. 294]. Станом на 25 вересня 1950 р. органи обласного УМДБ на території Головнянського р-ну виявили на керівних посадах колишніх оунівців: голову сільради, голову колгоспу і 3 бригадири, а на території Любомльського р-ну: голову колгоспу і обліковця [30, с. 373]. Агентура ОУН займалася переважно збором розвідданих і матеріальним забезпеченням підпілля. Наприклад, Петро Головей інформував «Солов'я» про становище в селі, а восени 1950 р. отримав завдання пошити троє штанів і чоботи, за що у винагороду йому подарували фотоапарат [17, арк. 120]. СБ ОУН суворо контролювала діяльність своєї агентури. Так, зв'язкова Наталія Сидорець з Шацька на допиті

зізналась: «У червні Соловей (І.Гладун) наказав скласти списки підозрілих осіб. Попередив, що вони йдуть в Білорусію і їх близько двох неділь не буде. Наказав мені слідкувати за роботою підпільної організації» [14, арк. 81].

Поряд з цим, хоча й у значно менших масштабах, продовжувалася диверсійно-терористична діяльність ОУН. Як зазначалося в «Довідці Управління МДБ Волинської області ЦК КП(б)У про діяльність підпілля ОУН на території прикордонних районів області станом на 25 вересня 1950 р.», на території Любомльського району, на стику Головнянського і Луківського районів, «оперує бандгрупа районного «проводу», очолювана бандитом «Хижак...», яка «створює мережу розвідників і зв'язкових за рахунок молоді», котра проживає в селах на стику Любомльського, Головнянського і Луківського районів» [30, с. 375]. В прикордонній смузі Головнянського р-ну діяла боївка «Андрія» з чотирьох осіб, яка розбудувала мережу інформаторів і симпатиків в селах: Гупали, Згорани, Столинські Смоляри. До вересня 1950 р. вона здійснила вбивства колгоспників с. Гупали П. Х. Костюка і А. А. Семенахи, а також дільничого міліціонера с. Стара Гута Оробченка. [30, с. 376].

Свою діяльність підпілля Любомльського надрайонного проводу ОУН поширювало навіть на сусідні області. Наприклад, на території Малоритського р-ну Брестської обл. (Білорусія) боївка Шацького райпроводника ОУН «Солов'я» 29 листопада 1950 р. в с.Орехово вбила депутата сільради Івана Луцика і поранила фінагента Івана Бархала, а дещо раніше, 5 вересня, в с.Мельники у фінагента забрала 5 тисяч крб. [6, арк. 103].

Проте, у виснажливій боротьбі з органами держбезпеки підпілля ОУН на Любомльщині втрачало свої позиції. 29 жовтня 1950 р. на хуторі Туркова Гутської сільради в будинку Лукерії Головей в результаті бойового зіткнення з військовою групою Заболоттівського РВ МДБ був убитий Любомльський надрайонний провідник ОУН С.Богдан («Биков») і важко поранена зв'язкова Євгенія Головей, яка згодом від ран померла. В ході операції загинув старший сержант Алексєєв і одержали поранення два солдати [10, арк. 117].

30 листопада 1950 р. органи держбезпеки ліквідували Шацький райпровід ОУН на чолі з І.Гладуном [3, арк. 276]. Проте, навесні 1951 р. Волинський обком КП(б)У констатував, що все ще продовжували діяти керівні ланки ОУН у Головнянському і Любомльському районах [18, с. 45]. Для розроблення і ліквідації Любомльського райпроводу ОУН був використаний завербований у серпні 1951 р. агент «Пе-

тренко», який попав до рук органів НКДБ за контакти з підпіллям. На допиті арештований дав розгорнуті свідчення про свій зв'язок з повстанцями, назвав місце їх дислокації, а також імена активних діячів і зв'язкових. З'ясувалося, що він користувався великою довірою у райпровідника «Хижака», зокрема отримав від нього і зберігав у себе вдома автомат, в його будинку неодноразово переховувалися оунівці. [20, арк. 97].

Увечері 24 листопада «Петренко» разом з «Хижаком» пішли на зустріч з учасниками «легальної мережі ОУН». Під час проходження лісу агент застрелив районного провідника, а потім зв'язався в Головно з оперпрацівником, якому повідомив про зустріч. Завдяки його інформації, в лісі, поблизу криївки, був убитий заступник Любомльського надрайонного провідника «Юрко» і захоплений бойовик «Попович», які йшли на зустріч з «Хижаком». Внаслідок проведених тоді ж оперативних заходів було ліквідовано трьох членів Головнянського райпроводу ОУН, в тому числі його керівника «Андрія» [20, арк. 98].

Залишки Любомльського райпроводу ОУН 23 грудня були оточені опергрупою в урочищі «Річ» поблизу с.Рогові Смоляри. Загинули, підірвавши себе гранатою, Василь Лукашович Маляс та Лукаш Демидович Синчук, обидва з с.Полапи [37, с. 238]. Останнім 29 червня 1952 р. був ліквідований Заболоттівський райпровід ОУН [27, с. 73-74]. Хоча й існують непідтверджені документально свідчення про збройні сутички з підпіллям у пізніші роки. Зокрема, згідно спогадів очевидців, останній на Любомльщині бій бойовиків ОУН з органами КДБ зафіксований взимку 1958 р. в лісі, поблизу райцентру Головно. Частина з них загинула, а інші потрапили в полон [34].

Таким чином, Любомльщина відіграла важливу роль в антирадянській боротьбі повстанського підпілля. З її території націоналістичний рух поширювався на сусідню Білорусію, підтримувався зв'язок з структурами ОУН і УПА на Холмщині. Незважаючи на сконцентрованість тут значних радянських військових сил, пов'язану з прикордонним розташуванням регіону, збройний опір більшовизму на Любомльщині продовжувався до початку 1950-х років.

Вищезазначене протистояння, «війну після війни», слід оцінювати як трагедію для українського народу, коли сталінський режим й антирадянський рух опору широко вдавалися до методів, не сумісних з нормами законності та людяності, до злочинів стосовно цивільного населення, які не підлягають виправданню.

Джерела та література:

1. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській обл. Облікова справа на сім'ю Богдана Кіндрата Хомовича, спр. 2316, 78 арк.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській обл. (далі - АУСБУ), фонд припинених архівно-кримінальних справ, спр. 3397 Кушніра Івана Трофимовича, 38 арк.
3. АУСБУ у Волинській обл., спр. 4598. Терети Івана Карповича та ін. - 669 арк.
4. АУСБУ у Волинській обл., спр. 5002. Галуха Петра Омеляновича. - 175 арк.
5. АУСБУ у Волинській обл., спр. 5236. Веремчука Івана Денисовича. - 211 арк.
6. АУСБУ у Волинській обл., спр. 5251. Білітюка Федора Васильовича. - 171 арк.
7. АУСБУ у Волинській обл., спр. 6115. Кусинського Івана Кириловича. - 112 арк.
8. АУСБУ у Волинській обл., спр. 6388. Разумець Варвари Хомівни. - 174 арк.
9. АУСБУ у Волинській обл., спр. 6957. Цип'ящука Дмитра Васильовича. - 79 арк.
10. АУСБУ у Волинській обл., спр. 6960. Головей Лукерії Северинівни. - 168 арк.
11. АУСБУ у Волинській обл., спр. 7260. Жолоба Гаврила Мироновича. - 37 арк.
12. АУСБУ у Волинській обл., спр. 7420. Кулюка Володимира Антоновича. - 72 арк.
13. АУСБУ у Волинській обл., спр. 7982. Головея Федора Самуїловича. - 56 арк.
14. АУСБУ у Волинській обл., спр. 8040. Гвоздецької Віри Семенівни. - 173 арк.
15. АУСБУ у Волинській обл., спр. 8058. Узіюк Марії Іванівни. - 57 арк.
16. АУСБУ у Волинській обл., спр. 8613. Глушука Василя Харитоновича. - 126 арк.
17. АУСБУ у Волинській обл., спр. 8620. Головея Петра Васильовича. - 136 арк.
18. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / Баран В. – Львів : Ін-т українозн. ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
19. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: У 2-х кн. / І. Білас: - К.: Либідь, 1994.- Кн. 2: Документи і матеріали.- 685с.
20. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13. Колекція друкованих видань КДБ, спр. 372, т. 57 – Збірник документів про характер антирадянської діяльності ОУН і УПА; про методи агентурно-оперативної

роботи органів держбезпеки України по ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд на території республіки в період 1943-1954 рр. в 98 т. – 286 арк.

21. Данилюк В. Пам'ятай про смерть / В. Данилюк // Молода Волинь (Луцьк). – 1993. – 11 січня.

22. Денисюк В. Визволення Волині від фашистських окупантів / В. Денисюк. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2004. – 34 с.

23. Державний архів Волинської області, ф.1, оп.2, спр.14. Звіти районів Волинської обл. станом на 10.10.1944 р. – 234 арк.

24. Дімаров А. Вовкулаки / А.Дімаров // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 13 лютого.

25. Дімаров А. Кров на стінах/ А. Дімаров // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 29 квітня.

26. Дзей М. Забута могила / М.Дзей // Наше життя (Любомль). – 2001. – 8 лютого.

27. Засекін В., Коц М. Схрони (бункери) Волині / Володимир Засекін, Микола Коц. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 84 с.

28. Кромський М. Вчорашні тіні. Спогади чекіста / Микола Кромський // Радянська Волинь (Луцьк). – 1988. – 23 березня.

29. Лаврентий Берия. 1953. Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы. – М.: МФД, 1999. - 512 с.

30. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – Київ; Торонто, 2003. – Т. 7: – Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. (1949-1959). Книга четверта: 1949-1959. – 706 с.

31. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – Київ; Торонто, 2006. – Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. – 1448 с.

32. Марчук Л. Призабутий ювілей / Леонід Марчук // Наше життя (Любомль). – 2008. – 5 липня.

33. НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956): Сборник документов. – М.:Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.

34. Олішук Л. Спогади про Велику Вітчизняну війну / Л.Олішук // Справедливість. – 2005. – 19 травня.

35. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр.: Збірник документів. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2010. – 592 с.

36. Остап'юк О. Вони боролись за незалежність / Олександр Остап'юк // Наше життя (Любомль). – 2002. – 19 жовтня.

37. Остап'юк О. Вони боролися за незалежність (Про діяльність ОУН-УПА на території Любомльського району) / Олександр Остап'юк // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцька міська громада : історія, традиції,

люди. Матеріали XXVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. Луцьк, 9-10 листопада 2007. – Луцьк, 2007. – С. 235-243.

38. Остап'юк О. Любомль в історії України і Волині: матеріали науково-практичної конференції / Олександр Остап'юк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 112 с.

39. Плотніков Є. Душогуб / Є.Плотніков // Радянська Волинь (Луцьк). – 1964. – 25 листопада.

40. Повседневность террора: Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР. Западная Украина, февраль – июнь 1945 года / Сост. А.Дюков, О.Росов и др. – М., 2009. – Кн.1. – 235 с.

41. Подворняк М. Вітер з Волині: Спогади / М. Подворняк. – Вінніпег, 1981. – 242 с.

42. Рябчук О. У вирі боротьби / О.Рябчук // Наше життя (Любомль). – 2001. – 13 жовтня.

43. Санников Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине / Г. Санников. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 512 с.

44. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.

45. Сущик М. З хуторів – в село / М.Сущик // Новий шлях (Любомль). – 1951. – 29 березня.

46. Удахін П., Калитенко В. Вогнем тавровані / Павло Удахін, Володимир Калитенко // Радянська Волинь (Луцьк). – 1978. – 30 червня.

47. Фетісова Я. Брати / Я. Фетісова // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 9 січня.

48. Хвас В. Як виникли і діяли осередки ОУН –УПА в нашому краї / Валентина Хвас // Наше життя (Любомль). – 1998. – 30 квітня.

49. Хоменчук О. Сіячі смерті / О.Хоменчук // Радянське життя (Любомль). – 1985. – 20 серпня.

50. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф.1, оп.23, спр.2957. Щоденні звіти про хід боротьби з бандитизмом в районах Волинської обл. - 102 арк.

51. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4967. Звіти секретаря обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про боротьбу з залишками банд українсько-німецьких націоналістів в Волинській обл. - 53 арк.

52. Чернявський Я. Вовки в овечій шкурі / Я.Чернявський // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 29 липня.

53. Чеха М. Вони і так «пам'ятні» / М.Чеха // Слово правди (Володимир-Волинський). – 1990. – 3 лютого.

54. Шафета П. Суд над карателями / Полікарп Шафета // Радянська Волинь. – 1980. – 30 серпня.